

BABA, OĞUL VE ZEHİR: FATİH SULTAN MEHMED, ŞEHZADE MUSTAFA, CEM SULTAN VE II. BAYEZİD'İN ÖLÜMLERİNİN ONBEŞİNCİ YÜZYIL ZEHİRLERİ İŞİĞINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

FATHER, SON AND THE POISON: A REEVALUATION OF THE DEATHS OF FATİH SULTAN MEHMED, SEHZADE MUSTAFA, CEM SULTAN AND BAYEZİD II IN THE LIGHT OF FIFTEENTH CENTURY POISONS

*Zeynep TIRMIKÇIOĞLU**

Özet

Fatih Sultan Mehmed, 1444- 1446 ve 1451- 1481 yıllarında tahta geçmiş olan bir Osmanlı padişahıdır. Konstantinopolis (İstanbul)'u 21 yaşındayken fethederek bin yıllık Bizans İmparatorluğu'na son vermiştir. Üç oğlu vardır. En büyük oğlu, kendinden sonra padişah olacak olan II Bayezid'dir. İkinci oğlu Mustafa ve en küçük oğlu Cem'dir. Yabancı tarihçilere göre Fatih Sultan Mehmed'in zehirlenerek öldüğüne dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Öte yandan bazı tarihçiler, Sultan'ın gut ve diyabet komplikasyonları nedeniyle öldüğünü düşünmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in ölümü bugün hala tartışılan bir konudur. Dahası Sultan'ın oğullarının, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in de ölmeden önce zehirlenme bulguları gösterdikleri bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı Fatih Sultan Mehmed ve oğullarının ölümlerini, 15. yüzyılda kullanılmakta olan zehirler ışığında yeniden değerlendirmektir. Sonuç olarak, tarihi metinlerde tarif edilen toksikolojik bulgular, Fatih Sultan Mehmed'in afyon, Şehzade Mustafa'nın belladonna ve mandragora, Cem Sultan'ın akonitin ve II. Bayezid'in arsenikle zehirlendiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II.Mehmed, II. Bayezid, Şehzade Mustafa, Cem Sultan, zehir

Abstract

Fatih Sultan Mehmed was an Ottoman Sultan who ruled from 1444 to 1446, and then later from 1451 to 1481. At the age of 21, he conquered Constantinople (Istanbul) and brought an end to the Byzantine Empire. He had three sons. The first son was Bayezid II. The second was Mustafa and the third was Cem. There are some conflicting data regarding deaths of Fatih Sultan Mehmed and his sons. According to foreign historians, there is substantial evidence that Mehmed was poisoned. On the other hand, some historians have suggested that he died of complications caused by gout and diabetes mellitus. The cause of death of Fatih Sultan Mehmed is an issue that is still being discussed today. Moreover, it is known that Sultan's sons, Sehzade Mustafa, Cem Sultan and Bayezid II also showed symptoms of possible poisoning

* Doç. Dr., İzmir Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Klinik Farmakoloji ve Toksikoloji Bölümü İzmir / TÜRKİYE dr.zeyneb@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5639-4665

before their deaths. The aim of this study is to reevaluate the deaths of Fatih Sultan Mehmed and his sons in the light of poisons used in the fifteenth century. In conclusion, toxicologic findings described in historical texts indicate that Fatih Sultan Mehmed was poisoned with opium, and his sons, Sehzade Mustafa with belladonna and mandragora, Cem Sultan with aconitine, Bayezid II with arsenic.

Key words: Mehmed II, Bayezid II, Sehzade Mustafa, Cem Sultan, poison

Giriş

Yedinci Osmanlı padişahı II.Mehmed, 1432'de Edirne'de doğmuştur. Babası II. Murad, ülkenin huzur içinde olması ve şehzadenin tecrübe kazanması için, 1444'te tahtı oğluna bırakmıştır. II. Mehmed böylece 12 yaşında tahta çıkmıştır. İki yıl sonra Varna Savaşı nedeniyle tahtı babasına terk edip Manisa Valisi olmuştur. II. Murad'ın 1451'de ölümü üzerine, 19 yaşında ikinci defa tahta çıkan II. Mehmed'in çok küçük yaştaki kardeşi Şehzade Ahmed, "nizam-ı alem" için boğdurularak öldürülmüştür. Bu tarihten sonra Kanunname-i Al-i Osman'a, taht kavgalarına son vermek amacıyla şehzadelerin öldürülmesinin yasalara uygun olduğunu belirten bir madde konulmuştur. II. Murad'ın diğer oğulları babalarının sağlığında öldüklerinden Şehzade Ahmed'in akıbetine uğramak kaderinden kurtulmuşlardır (Özkan, 2012, s.102; Babinger, 2003, s.74).

Genç yaşta rakipsiz bir şekilde tahta yeniden oturan II. Mehmed, 30 senelik padişahlığı süresince Anadolu'daki Türk birliğini kurmak için çabalamış ve Hristiyan dünyasının kendisine karşı birleşmesini önlemeye çalışmıştır. 1453'te en büyük arzusunu gerçekleştirmiş, İstanbul'u fethederek tüm dünya ve Türk tarihinin akışını değiştirmiştir. İstanbul'un fethiyle bin yıllık Bizans İmparatorluğu sona ermiş ve bu olay Ortaçağ'ın sonu, Yeniçağ'ın başlangıcı kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'in "Konstantiniyye elbet fetholunacaktır. Onu fethedecek komutan ne güzel komutan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur" hadisiyle şereflenen II. Mehmed, bu tarihten sonra Fatih Sultan Mehmed olarak anılmaya başlamıştır. Bütün Anadolu'yu Osmanlı egemenliğine alan Fatih Sultan Mehmed, Avrupa'da da başarılı seferler gerçekleştirmiş ve 1480'de İtalya'nın Otranto şehrini alarak Hristiyan aleminin korkulu rüyası haline gelmiştir.1481'de çıktığı bir sefer esnasında Gebze yakınlarında Hünkar çayırı/ Tekfurçayırı olarak bilinen bir yerde aniden fenalaşarak ölmüştür. Cenazesi, İstanbul'da Fatih Camii'ndeki türbesine gömülmüştür (Özkan, 2012, s.105, s.118).

Fatih Sultan Mehmed'in üç oğlu bulunmaktadır. En büyük oğlu II. Bayezid (Şehzade Bayezid) 1447'de, babası on beş yaşındayken dünyaya gelmiştir. Annesi Gülbahar Hatun, Fatih Sultan Mehmed'in 1446'da Manisa'da evlendiği ilk eşidir; Arnavut kökenli Hristiyan bir köle olduğu düşünülmektedir (Babinger, 2003, s.62). Gülbahar Hatun 1492 yılında İstanbul'da ölmüş olup Fatih Camii'ndeki kendi adıyla anılan türbesine gömülmüştür. Fatih Sultan Mehmed ilk evliliğini muhtemelen babası II.

Murad'ın ikinci kez tahta çıkmasından sonra yapmıştır ve bu dönemde padişah değildir. İkinci Kosova Savaşı ve 1450 yılında yapılan Arnavutluk seferinde babası II. Murad'ın yanından ayrılmamış ve aynı yıl Dulkadiroğlu Süleyman Şah'ın kızı Sitti Mükrimine Hatun ile evlendirilmiştir. Yeni eşiyle birlikte geleneklere göre Manisa'ya sancak beyliği yapmak üzere gönderildiğinde ilk eşi Gülbahar Hatun ve ilk oğlu II. Bayezid'in Manisa'ya gidip gitmediği bilinmemektedir. Ancak II. Bayezid'in dokuz yaşına geldiğinde Amasya sancak beyliğine atanması üzerine Gülbahar Hatun, oğluyla Amasya'ya taşınmış, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra oğlu II. Bayezid tahta geçtiğinde İstanbul'a gitmiştir. Ömrünün kalanını İstanbul'da geçiren Gülbahar Hatun'un oğlu II. Bayezid üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu dönemde valide sultanlık sıfatı ve görevleri belirlenmemiş olmasına rağmen Gülbahar Hatun, II. Bayezid tahta çıktıktan sonra annesi olarak valide sultanlık eşdeğeri olan bir rolü üstlenmiştir (Sakaoğlu, 2017, s.109). Bazı kaynaklarda II. Bayezid'in annesi olarak da geçen Sitti Mükrimine Hatun ise çocuksuzdur. 1486'da Edirne'de ölmüş ve sağlığında yapımına başlanan Sitti Şah Sultan Camii'ne gömülmüştür. Bazı kaynaklara göre caminin yapımı için Valide Gülbahar Sultan'dan para yardımı görmüştür ve bu hibe, saray defterlerinde de kayıtlıdır (Sakaoğlu, 2008, s.116).

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci defa tahta geçmeden önce yaptığı diğer evlilik, Karamanoğulları Beyliği'nden İbrahim Bey'in kızı Gülşah Hatun ile olup bu evlilikten Şehzade Mustafa adında bir oğlu olmuştur. 1450 yılında dünyaya geldiği bilinen Fatih Sultan Mehmed'in ikinci oğlu Şehzade Mustafa, Karaman sancak beyi olarak görev yapmış, 1474'te henüz 24 yaşındayken esrareniz bir biçimde ölmüştür. Bu tarihlerde oğlunun yanında Konya ve Karaman'da olan Gülşah Hatun, 1474'ten sonra Bursa'da yaşamış ve 1487'de öldüğünde kendi adına yaptırdığı Gülşah Hatun Türbesi'ne gömülmüştür (Sakaoğlu, 2008, s.129; Vikipedi, 2017, Gülşah Hatun).

Fatih Sultan Mehmed tahta çıktıktan ve İstanbul'u fethettikten seneler sonra, 1459'da üçüncü ve en küçük oğlu Cem Sultan (Şehzade Cem) Edirne Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Annesi Çiçek Hatun'un Sırp prensesi ya da Türkmen beyinin kızı olduğu yönünde rivayetler vardır. On yaşına kadar sarayda eğitim alan şehzade, önce Kastamonu sancak beyliğine ve abisi Şehzade Mustafa'nın 1474'te ani ölümünden sonra yerine Konya valiliğine atanmıştır. Bu tarihlerde oğlunun yanında olan Çiçek Hatun, 1481'de Cem Sultan'ın II. Bayezid'e karşı taht mücadelesini kaybetmesinden sonra Kahire'ye gitmiş ve veba salgını sonucu 1498'de hayatını kaybetmiştir (Babinger, 2003, s.162; Sakaoğlu, 2008, s.119).

Cem Sultan, 1473'te babasının Şehzade Mustafa ve Bayezid ile çıktığı uzun süren doğu seferi ve Otlukbeli Savaşı sırasında lalaları (Süleyman ve Nasuh Çelebi) tarafından ilk defa sultan ilan edilmiştir. Bunun nedeni Fatih Sultan Mehmed ve iki büyük şehzadeden haber alınamaması ve olası iç

karişıklıkları önlemektir.14 yaşındaki küçük şehzadeyi sultan ilan eden lalalar, Fatih Sultan Mehmed savaşta galip gelip geri döndüğünde en ağır şekilde cezalandırılarak idam edilmişlerdir. Kendisi de küçük yaşta babası yerine tahta geçmiş olan Fatih Sultan Mehmed, küçük şehzadeyi cezalandırmamıştır. Amasya sancak beyi II. Bayezid ve Karaman sancak beyi Şehzade Mustafa'nın da kuvvetleriyle katıldığı Osmanlı ordusu, 1473 yazında kendini Asya'nın en büyük sultanı sayan Uzun Hasan'ı Otlukbeli denen yerde mağlup etmiş; bu savaş Osmanlı tarihine “Şehzadeler Savaşı” olarak da geçmiştir. 1473'ün Mart ayında başlayan doğu seferi, yaz sonuna kadar sürmüş; bu esnada Fatih Sultan Mehmed Şehzade Cem'i Edirne'de saltanat kaymakamı olarak bırakmıştır. Konya valisi Şehzade Mustafa'nın Şehzadeler Savaşı'ndan kısa süre sonra hastalanması ve aylar içerisinde ölmesi sonucunda 1474'te Şehzade Cem, abisinin yerine Konya'ya atanmıştır (Kafadar, 1999, s.340-343). 1481'de babası Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve tahtı abisi II. Bayezid'in ele geçirmesi üzerine, meşhur kanunnameye göre katledileceğini bildiğinden Bursa'da padişahlığını ilan etmiş ve Osmanlı topraklarını eşit bölüşmeyi önermiştir. Teklifi II. Bayezid tarafından reddedilen ve yenilgiye uğrayan Cem Sultan Suriye'ye, oradan da Mısır'a kaçmıştır. Mısır sultanı Kayıtbay'ın yardımıyla tahtı ele geçirmek için birkaç başarısız deneme yaptıktan sonra 1482'de Rodos şövalyelerine sığınmış ve aynı yıl Fransa'ya götürülmüştür. Fransa'da altı yıl kaldıktan sonra yeni bir anlaşma ile Papa VIII. Innocentius'a teslim edilmiştir. Tekrar Osmanlı topraklarına gelmek isteyen Cem Sultan, 14 yıl esir hayatı yaşamıştır. Bu olay, Osmanlı tarihinde “Cem Sultan Vakası” olarak bilinmektedir (Uzunçarşılı İH, 2012, s.161-179). Fransa Kralı VIII. Charles'in ısrarlı talepleri üzerine, Cem ona teslim edilmek için Napoli'ye doğru yola çıkarılmış, ancak yolda fenalaşmıştır. Yola çıkmadan önce zehirlendiği düşünülen Cem Sultan 1495'te ölmüş ve cenazesi II. Bayezid'in Napoli'ye savaş ilan etmesi sonucu ancak 1499'da Osmanlı topraklarına getirilebilmiştir. Bursa'da kendi adını taşıyan türbeye, Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın yanına gömülmüştür.

YÖNTEM

Bu araştırmada Fatih Sultan Mehmed ile oğulları Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in ölümlerine dair tarihsel kaynaklar incelenmiş, zehirlenme olasılıkları ölüm hikayeleri ve zehirlenme bulguları üzerinden tartışılarak 15. yüzyılda kullanılan zehirler ışığında yeniden değerlendirilmiştir. Zehirlerin tespitinde Rönesans döneminde ve öncesinde zehir kullanımına dair kaynaklar incelenmiştir. Roma döneminde hem öforik hem toksik etkileri nedeniyle en çok kullanılan maddeler olan afyon, adamotu, güzel avrat otu, ban otu, ağrı otu, baldıran otu, kurtboğan otu ve kenevir ile Rönesans İtalya'sında sık kullanılan diğer zehirler, striknin, arsenik, kantaridin değerlendirmeye alınmıştır (Cilliers ve Retief, 2000, s.90; Harrison, 1948, s.35; Karamanou vd., 2018, s.2). Ölüm hikayelerinin doğru

değerlendirilebilmesi için hem maktullerin hem ölümlerle ilişkili olabilecek şahısların biyografileri incelenmiş, bunlarla ilgili kısa bilgiler verilmiştir.

BULGULAR

Şehzade Mustafa'nın Ölümü (1474)

1473 yazının sonlarına doğru Şehzade Mustafa, abisi II. Bayezid ve babası Fatih Sultan Mehmed'in kuvvetleriyle Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'ı yenilgiye uğratmıştır. Akkoyunlu beyinin karargahı o zamanlar Erzincan'da olup imparatorluğun doğu sınırlarını tehdit etmektedir. Tarihte Otlukbeli Savaşı ya da Şehzadeler Savaşı olarak bilinen bu savaşta Osmanlı ordusu beş koldan düşmanına saldırmıştır. Şehzade Mustafa ve Bayezid'in askerleri, Anadolu beylerbeyi Davud Paşa ve Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa'nın komutasındaki gruplarla sultanın ordusunu dört koldan korumaya almışlardır. Elde edilen zaferin ardından Sultan Mehmed oğullarını payelere boğmuştur; Babinger tarafından gözdesinin Şehzade Mustafa olduğu kaydedilmiştir. Konya'daki görevine dönen Şehzade Mustafa, aylar içerisinde hastalanmış ve 1474 yazında tüm müdahalelere rağmen ölmüştür (Özkan, 2012, s.115; Babinger, 2003, s.271).

Şehzade Mustafa'nın ölümü tarihsel açıdan bakıldığında Otlukbeli Savaşı ve Sadrazam Veli Mahmud Paşa'nın ölümü ile ilişkili görünmektedir. Mahmud Paşa, Otlukbeli Savaşı'nda Fatih'in gözdesi Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa henüz çok genç ve toy olduğu için ona danışmanlık yapmak üzere görevlendirilmiştir. Has Murad Paşa bu savaşta Fırat Nehri'ni geçerken boğularak ölmüştür. Uzun Hasan'ı mağlup eden Fatih Sultan Mehmed, kaçan düşmanın peşinden Mahmud Paşa'nın tavsiyeleri üzerine gitmemiş; ancak tahtına döndüğünde bu kararından pişmanlık duymuştur. Savaş meydanında ve dönüş yolunda binlerce Türkmen öldürülmüş, sadece birkaç zanaatkar ve alim tutsak alınarak canı bağışlanmıştır. 1473 güzü sonunda saraya dönen Fatih, Şehzade Cem'in sultan ilan edilmesine de öfkelenmiş, şehzadenin lalalarını idam ettirmiştir. Mahmud Paşa'yı da bir divan toplantısına çağırarak alıkoymuş, Yedikule zindanına hapsedirmiştir. Şehzade Mustafa'nın ölümünden hemen sonra idam ettirilen Mahmud Paşa, bir başka kaynağa göre idamından önceki aylarda Hasköy'deki kır evinde yaşamıştır (Babinger, 2003, s.283; TDK İslam Ansiklopedisi, 2003, Mahmut Paşa). Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine padişahın huzuruna çıkan Mahmud Paşa'nın yas tutmaması ve uygunsuz davranışları nedeniyle de idam edildiği rivayet edilmektedir. Otlukbeli Savaşı'ndaki tutumu ne olursa olsun, paşanın savaştan sonra değil de şehzadenin ölümünden hemen sonra idam ettirilmesi iki ölüm arasında bir ilişkiyi düşündürmektedir. Bu nedenle çeşitli rivayetler ortaya atılmış, Şehzade Mustafa'nın 1465 yılında Rumeli beylerbeyinin karısıyla birlikte olduğuna dair raporlara ulaşılmıştır. 1456 yılında Rumeli beylerbeyi olan Mahmud Paşa, belirtilen tarihlerde görevini sürdürmektedir. Şehzade Mustafa'nın Gedik Ahmed Paşa gibi paşaların eşleri ile de birlikte olduğu

rivayet edilmektedir (Babinger, 2003, s.285). Eğlenceyi seven genç bir şehzade olarak tasvir edilen Şehzade Mustafa'nın, 1474'te öldüğünde 24 yaşında; idam ettirilen Mahmud Paşa'nın 54 yaşında olduğu bilinmektedir.

Şehzade Mustafa'nın, savaş sonrasında, 1473 güzünde bilinen bir rahatsızlığı olmadığı, hatta eğlenceyi seven şehzadenin ava çıkıp içki içerek zaman geçirdiği kaydedilmiştir. Şehzade Mustafa'nın rahatsızlanması, 1473 yılı sonuna doğru subaylarından biri olan Koçi Bey'i Develü Karahisar'a (bugünkü Yeşilhisar) göndermesinden sonradır. Şehzade verilen ilaçlara rağmen iyi olmamış ve Develü Karahisar kalesini teslim almak için çıktığı on iki günlük seferde kötüleşmiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'e haber gönderilmiş, sultan özel hekimi Yakup Paşa'yı (Maestro Iacopo) ve Gedik Ahmed Paşa komutasında bir orduyu Karaman'a göndermiştir. Bu esnada ılıman iklimin daha iyi geleceği düşünüldüğünden Niğde'ye yola çıkarılan hasta şehzade, iki günlük yolculuktan sonra sıcak banyo yapmış, sonrasında kötüleşerek yüksek ateşle ölmüştür. Şehzadenin öldüğü gizlenerek Bor'dan Konya'ya getirilmiş, sultana ölüm haberini vermek üzere bir ulak gönderilmiştir. Gedik Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'dan sonra yerine geçmiş ve Karaman soylularını öldürerek bu bölgede uzun yıllar bir isyan çıkmasının önüne geçmiştir. Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra kardeşi Şehzade Cem Karaman valiliğine getirilmiştir (Babinger, 2003, s.284).

Fatih Sultan Mehmed'in çok sevdiği oğlu ve büyük olasılıkla tahtın varisi Şehzade Mustafa'nın ölüm haberini vermek kolay olmamıştır. Sultanın öfkesinden korkulduğundan haberi Hoca Sinan Paşa vermiş, siyahlar giymiş hocayı gören sultan durumu anlamıştır. Evlat acısı ile tam üç gün üç gece çıplak taş zeminde yattığı ve ağıt yaktığı, daha sonra tüm şehre matem tutma emri verdiği kaydedilmiştir (Baykal, 1956, s.77).

Şehzade Mustafa'nın ölümüyle ilgili iki önemli Osmanlı kroniği mevcuttur. Bunlardan Gelibolulu Mustafa Ali'nin Kühü'l- Ahbar adlı eserinde Şehzade Mustafa'nın namus meselesi yüzünden Mahmud Paşa tarafından zehirlendiğinden bahsedilmektedir. Mu'ali'nin Hünkarnamesi'nde ise Şehzade Mustafa'nın ölüm döşeginde lalasına ölümünden sorumlu olan kişinin Mahmud Paşa olduğunu belirttiği belirtilmektedir (İnce, 2019, s.356). Mahmud Paşa'nın Şehzade Mustafa'yı zehirlemiş olmasına dair bir rivayet de savaş sırasında şehzadeye zehirli bir armut verdiği ve Şehzade Mustafa'nın bunu yedikten sonra hastalanmaya başladığı yönündedir. Ancak Şehzade Mustafa'nın katibi Giovan Maria Angiolello'ya göre bu gerçek dışıdır, çünkü şehzade savaştan sonra üç ay kadar sağlıklı yaşamış, sonrasında hastalanarak altı ay içerisinde ölmüştür.

Tarihi kayıtlara göre Şehzade Mustafa'nın rahatsızlanma ve ölüm süreci yaklaşık 6 aylık bir dönemi kapsamaktadır. Çeşitli kaynaklarda zehirlendiği hususuna değinilen şehzadenin, uzun süreli bir maruziyet sonucu öldüğü düşünülebilir. Sırasıyla halsizlik, güçsüzlük, uzuvların tutmaması ile son

olarak yüksek ateş gözlenmiştir. Şehzadenin sağlığı açısından Konya'dan Niğde'ye hareket edilmesi ve ılıman iklim arayışı, ateş yüksekliği ile uyumludur. Bununla birlikte ölümünden önce banyo ihtiyacı olması da cilt ve mukozalarda oluşan bir tür kuruluğa işaret edebilir.

15. yüzyılda kullanımı olan zehirler ve Şehzade Mustafa'nın ölümü ile ilgili kayıtlar göz önüne alındığında olası zehirin "atropa belladonna", Türkçe deyişle güzel avratotu olduğu tahmin edilebilir. Zehirli bir meyveye sahip olan güzel avratotu, tarihte kullanılan en eski ilaçlardandır. "Bella donna" (güzel avrat) isminin altında yatan sebep, 15. yüzyılda İtalya'da kadınların güzelleşmek amacıyla bu meyvenin ekstraktını gözlerine damlatarak kullanmalarıdır. Antikolinerjik etkileri olan bu bitkiden "atropin" adı verilen ilacın üretimi 19. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da zehirli meyvelerin, eski tarihlerde ve farklı kaynaklarda ilaç ve öldürme amaçlı olarak kullanımına dair kayıtlar mevcuttur (Cilliers ve Retief, 2000, s.90; Harrison, 1948, s.35; MedlinePlus, 2019, Belladonna; Wikipedia, 2019, Atropa belladonna).

Şehzade Mustafa'nın ölümünden önceki bulgulardan özellikle ateş yüksekliği ve ciltte aşırı derecede kuruluk oluşması, antikolinerjik sendromun parçaları gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte şehzadenin 6 aydır süregelen rahatsızlığı, maruziyetin kronik olduğunu göstermektedir. Ağızdan alındığında toksik etkilerinin bariz görülebileceği bu zehir, maktulün yiyeceklerine katılmış olabilir. Öte yandan güzel avratotu meyvesi, psikotrop ve keyif verici özelliklere sahiptir (Cilliers ve Retief, 2000, s.90). Bu açıdan düşünüldüğünde ve şehzadenin ölümüyle ilgili kaynaklar göz önüne alındığında Şehzade Mustafa, kendisine verilmiş olan bu meyveyi hem savaş sırasında hem de sonrasında zehirli olduğunu bilmeden de almış olabilir.

Güzel avratotu, yüzyıllar boyu çeşitli hastalıkların alternatif tedavisinde kas gevşetici, ağrı kesici, antiinflamatuvar olarak da kullanılmıştır. Letarji ve derin uykuya sebebiyet verebilmesi açısından tıbbi kullanımından kaçınılmıştır. İçeriğindeki skopolamin psikoaktif özellikte olup canlı halüsinasyonlara neden olabilmekte, atropin ise hafıza kaybı ve ağır konfüzyona yol açabilmektedir (Schultes ve Smith, 1976, s.46). Bu nedenle keyif verici ilaç olarak kullanımı da söz konusudur. Ancak ölümcül dozlara kolayca ulaşılabilmesi nedeniyle (örneğin 5-6 meyve yemekle) oldukça tehlikeli olduğu kabul edilmektedir. Zehirlenme bulguları, halsizlik, baş ağrısı, kaslarda tonus kaybı, letarji, konfüzyon, halüsinasyonlar; antikolinerjik etkilere bağlı ışığa duyarlılık, idrar retansiyonu, ciltte ve mukozalarda kuruluk, terleyememe, yüksek ateş ile doza bağımlı olarak kalp ve solunum yetersizliğidir (MedlinePlus, 2019, Belladonna; Wikipedia, 2019, Atropa belladonna). Bu bulgular, Şehzade Mustafa'nın ölümüyle örtüşmektedir.

Şehzade Mustafa'nın "zehirli armut" yiyerek öldüğü rivayeti, zehirli meyvelerden güzel avratotunu çağırırsa da bu bitkinin meyvesi görüntü olarak armuta benzememektedir. Güzel avratotu, patlıcangil (Solanaceae)

bitki familyasından, yaklaşık 2 santimetre çapında, siyaha çalan koyu mor renginde tatlı meyvesi olan bir bitkidir (Wikipedia, 2019, *Atropa belladonna*). Öte yandan aynı familyadan gelen mandrake meyvesi (*Mandragora autumnalis*) sarı turuncu renkte olup çapları 4 santimetreye kadar çıkabilmektedir; sarı kavun, yer muşmulası gibi değişik isimlere sahiptir. Psikotrop ve toksik bulguları, güzel avrat otu ile aynı olan bu bitki adam otu olarak da bilinmekte olup coğrafik olarak Akdeniz kökenlidir; Güney ve Güneybatı Anadolu ile Akdeniz Havzası yayılışlıdır (Bitki Veritabanı, 2020, *Mandragora autumnalis*). Güzel avrat otu ise Avrupa- Sibirya kökenli olup Kuzey, Batı ve Güney Anadolu yayılışlıdır (Bitki Veritabanı, 2020, *Atropa belladonna*). Her iki bitkinin de eski çağlarda hem tedavi amaçlı hem de keyif verici olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü (1481)

“Ey aziz insan! Ben fakir, Şeyh Yahya'nın oğlu Derviş Ahmed Aşıkî'yim. Osmanoğulları'nın sözlerinden ve olaylarla dolu menkıbelerinden bazılarını kısa ve öz olarak kaleme aldım. Kalem de bu uçsuz bucaksız safhada kalbime söyledi. Can kulağımı kalemin sesine tuttum, gönlüm hayretler içinde kaldı ve söylemeye başladım.” Bu sözler, dönemin tarih yazıcılarından Aşıkpaşazade'ye aittir. Osmanlı tarih yazıcılığında çok önemli bir yeri olan eseri Menakıb u Tevarih-i Al-i Osman ya da Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Osmanlı sülalesinin Türk tarihinde oynadıkları roller, Süleyman Şah'tan II. Bayezid'e gelinceye kadar bütün ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ölümüne de ışık tutacak bilgiler sunan eserde Aşıkpaşazade, o günkü durumu bir şiirle tasvir etmektedir ve bu, sultanın ölümünü en iyi anlatan ifadelerdir: *“Tabibler şerbeti viridi hana/ O han içdi şerabı kana kana/ Cigerin togradı şerbet o hanun/ Hemin-dem zar itdi yana yana/ Didi niçün bana kıydı tabibler/ Boyadılar cigerüm canı kana/ İcabet itmedi tabib şerabı/ Timarları kamu vardı ziyana/ Tabibler hana çok taksirlik itdi/ Budur togrı kavil düşme gümana...”* (Aşıkpaşazade, 2003, s.585)

1481'in baharında, kimi kaynaklara göre Mısır, kimilerine göreyse (oğlu Cem'i Suriye sınırına göndermesine karşın) İtalya seferine çıkmak üzere Kapıkulu askerleriyle birlikte Üsküdar'a geçmiştir. Bu yeni seferin hedefini hiç kimse bilmemektedir. Anadolu ordusuna Mayıs ortalarında Konya yakınındaki geniş ovada toplanması emredilmiştir. Uzun zamandır belirtileri görülen gut (damla) atağı nedeniyle Üsküdar'daki karargahta dinlendikten sonra yola çıkan Fatih, Gebze yakınlarında Tekfur çayırı (Hünkar çayırı) denilen yerde tekrar fenalaşınca hekimler çağırılmıştır. Gut atakları, en fazla ayak başparmağında olmak üzere eklemlerde şiddetli ağrı ile seyreder. Oysa kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in ölümü sırasında karın ağrısı çektiği, müzmin hastalıklarına (emraz-ı müzmine) bağırsak tıkanıklığının eklendiği ifade edilmektedir. Sultan'a ilk müdahale eden hekim, Acem Hamideddin el-Lari olup başarılı olamayınca Yakup Paşa (Maestro Iacopo) çağırılmıştır.

Ancak sultanın genel durumunu gözleyen hekim,daha önce verilen ilacın yanlış olduğunu ve elinden bir şey gelmeyeceğini, bu ilacın etkilerini gidermenin artık mümkün olamayacağını söylemiştir (Tekindağ, 1966, s.96, s.100). Aşıkpaşazade'nin "*Vefatına sebep ayagında zahmet var-ıdı. Tabibler 'ilacında 'aciz oldılar. Ahir tabibler cem' oldılar, ittifak itdiler, ayagından kan aldılar; zahmet ziyade oldı. Şarab-ı fariğ virdiler. Allah'un rahmetine vardı.*" sözleriyle tarihe not ettiği olayda en çok tartışılan nokta, hekimlerin tedavide başarısız olması ve sultanın "şarab-ı fariğ" olarak tanımlanan ilacı içtikten sonra ölmüş olmasıdır.

Şarab- fariğ, kusturan şurup anlamına gelmektedir. Şaraplar ve tiryaklar, 15. yüzyılda hastalıkların tedavisi için kullanılan şurup ve macunlardır. Aşıkpaşazade'nin ifadelerinde geçen "fariğ" kelimesinin, "istifrag" kelimesi ile aynı kökten geldiği düşünülmekte, bu nedenle sultanın bu ilaçla zehirlenmiş olma iddiasının doğru olmadığı düşünülmektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.102). Öte yandan tıp bilgisi olmayan Aşıkpaşazade'nin "şarab-ı tiryak-ı faruk" yerine bu kelimeyi kullanmış olabileceği veya metnin çevirisinde hatalar yapılmış olabileceği üzerinde de durulmaktadır. Nitekim "tiryak-ı faruk", özellikle zehirlenmelerde, kan tüküren hastalarda ve bağırsak sancısı çekenlerde kullanımı olan bir çeşit macundur (Tabib İbn-i Şerif, 2003, s.147). Zehirlenmelerde, şurup şeklinde verilmesi gerektiğinden "şarab-ı faruk" olarak ifade edilmiş olabilir. Her iki açıklamada da Fatih Sultan Mehmed'e verilen Aşıkpaşazade'nin tanımıyla "şarab-ı fariğ"ın öldürücü değil, iyileştirme maksadıyla verildiği görülmektedir.

Öte yandan sorulması gereken, bu şurubun neden tercih edildiğidir. Tabibİbn-i Şerif'in 15. yüzyıl tıp kitabı olan "Yadigar" adlı eserinde de tarif ettiği gibi özellikle afyon, baldıran gibi zararlı bitkilerin yol açtığı zehirlenmelerde tiryak-ı faruk, şarabla verilmektedir (Tabib İbn-i Şerif, 2003, s.152). Tüm ilaçların ve hastalıkların tedavilerinin kaleme alındığı bu kitapta şarab-ı fariğ adında bir ilaca rastlanmamaktadır. İster kusturmak maksadıyla ister zehiri yok etmek için olsun, artık yapılacak bir şey kalmadığını ve Hekim Lari'nin tedavisinin hatalı olduğunu söyleyen Yakup Paşa'nın şurubunun son bir çare olarak verildiği açıktır. Şarab-ı fariğ ya da şarab-ıfaruk, zehirlendiği düşünülen sultanı zehirden temizlemek üzere verilmiştir ve bu zehir büyük olasılıkla afyondur.

Gut hastalığı, yalnız Fatih Sultan Mehmet değil, ondan sonra gelen padişahların da muzdarip olduğu bir hastalıktır. Padişahların tedavisinde kolşisin içeren surincan hapi ya da surincan macunu kullandıkları bilinmektedir (Genç, 2016, s.45). Kolşisin, bitkilerden elde edilen en eski ilaçlardan biridir ve günümüzde de akut gut tedavisinde kullanılmaktadır. Akut ataklarda bulantı, kusma oluncaya ya da ishal başlayıncaya kadar kullanılır. Bununla birlikte ağrı kesici özelliği olan ilaçların da ataklarda kullanımı söz konusudur. Osmanlı döneminde afyon, ağrı kesici özelliği

nedeniyle macun ve hap olarak kullanılmaktaydı. Keyif verici olarak da kullanımı olan afyon ve afyon preparatlarını satanlara “*esnaf-i afyonciyan*” denilmekteydi. Özellikle Ege bölgesi afyonunun yüksek morfin içeriği nedeniyle tercih edildiği, yüksek kalitede olan Türk afyonunun o dönemde Avrupa’nın en iyi afyonu olduğu, Osmanlı İmparatorluğu’nda afyon üretimi olduğu 16.- 18. yüzyıllarda yaşamış Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinde anlatılmaktadır (Mat, 2010, s.286, s.290). Morfin benzeri opiatlar, ağrı kesici özelliğe sahip olmakla birlikte bir etkileri de ishali durdurmak ve bağırsak hareketlerini azaltmaktır. II.Bayezid’den itibaren saray hekimliğine geçmiş Yahudi asıllı bir hekim olan Moses Bin Hamon’un, gut hastalığından muzdarip Kanuni Sultan Süleyman’ı afyon içeren ilaçlarla tedavi ettiği ve diğer saray hekimlerinin bu tedavi yöntemine karşı çıktığı bilinmektedir (Genç, 2016, s.46).

Hem ağrıyı dindirmesi hem de kolşisine bağlı ishali azaltması nedeniyle afyon, dinmeyen gut atağında sultan hekimlerince tercih edilmiş olabilir. Fatih Sultan Mehmed’in ölümüyle ilgili kaynaklar, sultana faydalı olacağı düşünülen ama onu zehirleyen bir ilaç verildiğini, bu ilacın da sultanın bağırsaklarını tıkadığını ifade etmektedir. Bu durum, ağrı kesici olarak kullanılmış afyonun böyle bir etkiye neden olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Afyon (ya da morfinin) sultanın ölümüne neden olmuş olabileceği düşünülecek olursa yüksek doza bağlı zehirlenmelerde bağırsak tıkanıklığıyla birlikte esas etkilenen organın akciğer olması, yani solunum depresyonu beklenir. Opiatların yüksek dozlarda pulmoner hemoraji, yani akciğerde kanamaya da neden olabildikleri bilinmektedir (Morrow vd., 2019). Aşıkpaşazade’nin “*O han içti şarâbı kana kana/ Ciğerin doğradı şerbet o hanın/ Hemin dem zâri etti yana yana*” sözleri de sultana verilmiş olan maddenin, ciğerine zarar verdiğine ve gözle görülür bir kanamaya neden olduğuna işaret etmektedir.

Fatih’in ölüm nedeni kadar, ölümünden sonra İstanbul’da meydana gelen olaylarla ilgili tarihi değerlendirmelerde de uzlaşa sağlanamamıştır. Babinger, Fatih’in zehirlenerek ölmesi üzerine ayaklanan yeniçerilerin Yakup Paşa’yı ve Karamani Mehmed Paşa’yı vahşice öldürdüklerini; İstanbul’da Yahudiler’e ve Hristiyanlar’a saldırdıklarını ifade etmektedir (Babinger, 2003, s.348). Öte yandan Tekindağ, Babinger’in tarihi olayları yanlış aksettirdiğini belirtip yeniçerilerin Karamani Mehmed Paşa’yı kendilerine mani olduğu ve Yakup Paşa’yı da sultanın ölüm haberini sakladığı için öldürdüklerini belirtmektedir; yani Tekindağ’a göre bir suikast söylentisi yoktur (Tekindağ, 1966, s.96, s.105). Öyle ya da böyle, Fatih’in ölümü üzerine Karamani Mehmed Paşa ve Yakup Paşa yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. İstanbul yağması dafarklı tarihi kaynaklarda doğrulanmaktadır. Yeniçerilerin Şehzade Bayezid yanlısı olduğu bilinmektedir. Karamani Mehmed Paşa ise Karaman Valisi küçük şehzade Cem taraftarıdır ve Tekindağ’a göre Bayezid’den evvel Cem’i İstanbul’a getirterek bir emri vaki yapmak

istemiştir. Amasya Valisi Şehzade Bayezid, sadrazam Karamani Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak istemektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.105). Babinger'e göre bunun nedeni Bayezid'in, 1481 Nisan'ı başında İstanbul'dan aldığı bazı mektuplardır. Bu mektuplarda sadrazamın sultanı, büyük şehzadeyi göz ardı edip Şehzade Cem'i müstakbel sultan olarak ilan etmeye ikna ettiği yazılıdır. Babinger, bu nedenle Şehzade Bayezid'in babasının öldürülmesiyle ilişkili olabileceği üzerinde durur (Babinger, 2003, s.347).

Fatih Sultan Mehmed'in son seferi sırasında zehirlenerek öldürüldüğü iddialarında adı geçen diğer hekim, Hamideddin el-Lari'dir. Yakup Paşa'nın Venedikliler ile anlaşmış olabileceği rivayet edildiği gibi Hekim Lari'nin de bazı kaynaklara göre Şehzade Bayezid bazı kaynaklara göre Karamani Mehmed Paşa'nın azmettirmesiyle sultanı zehirlemiş olabileceği düşünülmektedir (Tekindağ, 1966, s.96, s.103). Hekim Lari'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi yoktur. Edirne'de bulunan ve 1514'de tamamlanan Lari (Laleli) Camii'nin ismini taşıdığı kişi Hekim Lari'dir (Türkiye Kültür Portalı, 2017, Lari Camii). Lari Camii yapımına kendisi tarafından başlanmış, ancak caminin yapımı tamamlanamadan Hekim Lari 1485'de vefat etmiştir. Lari Camii'nin yapımını Hekim Lari'nin ölümünden 29 yıl sonra tamamlayan II. Bayezid Camii mütevellisi Hamid Çelebi'dir (Dijkema, 1977, s.46). Lari Camii, Edirne'de Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden Sitti Mükrim Hatun'un adına yapılmış olan Sitti Şah Camii'nin yakınlarındadır. Aynı yıllarda yapımı gerçekleştirilen camilerden Sitti Şah Sultan Camii, 1482'de saray yardımcıları ile tamamlanmıştır. Ancak Lari Camii'nin Hekim Lari'nin ölümünden sonra da, II. Bayezid tahtta iken ve yaşadığı müddetçe tamamlanmadığı görülmektedir. Caminin yapımı ve tamamlanması II.Bayezid'in oğlu Yavuz Sultan Selim dönemine rastlamaktadır.

Cem Sultan'ın Ölümü (1495)

"Sen bister-i gülde yatasun şevk ile handan/ Ben, kül döşenem külhan-ı mihnette sebep ne?" Babasının ölümü ve ağabeyinin yeniçeridesteği ile tahta çıkmasının ardından saltanatta hak iddia eden Cem Sultan, kan dökülmemesini talep etmiş; Anadolu'da kendisinin, Rumeli'de II. Bayezid'in padişah olmasını teklif etmiştir. Bayezid buna *"La-erhame beyne'l müluki"* (Hükümdarlar arasında akrabalık yoktur) diyerek cevap vermiştir. Kardeşler arasında başlayan bu iktidar çatışması, Cem Sultan'ın yenilmesi ve Rodos şovalyelerine sığınmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmiş; Avrupa ve özellikle Fransa için yeni bir Haçlı seferinin fırsatı olarak değerlendirilmiştir (Ceran, 2014, s.97).

Fransa ve Roma'da senelerce esir hayatı yaşayan Cem Sultan, Papa VII. Innocentius'un ölümü üzerine 1492'de Papalığa seçilen VI. Aleksander Borgia zamanında biraz daha serbest yaşamıştır. Fransa Kralı VIII. Charles'ın

Papa'dan esir sultanı istemesi üzerine gelişen olaylar sonucunda, Fransız ordusu Roma'ya kadar gelerek Cem Sultan'ı alıp buradan ayrıldıktan sonra Napoli'ye giderken Cem Sultan rahatsızlanmış ve bir hafta içerisinde ölmüştür. Kral VIII. Charles'ın hayali, yalnız Napoli'yi almak değil, Fransız bayrağı altında bir dünya hakimiyeti kurmak ve Cem'i yanına aldıktan sonra Osmanlı topraklarına doğru bir haçlı seferi yapmaktır. Öte yandan Fransa kralının eline Bayezid'in Papa'ya yazdığı ve Cem'in öldürülmesi karşılığında yüklü miktarda altın vermeyi taahhüt ettiği bir mektup geçmiştir. Sultan Cem'in 1495'te kralın yanında ölmesi, onun haçlı seferi planından vazgeçmesine sebep olmuştur. Fransızların geri çekilmesinin bir nedeni de aynı yıl Mantova Markisi Francesco II. Gonzaga'nın Fornovo Savaşı'nda VIII. Charles'ı yenmesidir (Kissling, 1969, s.47.).

Fornovo Savaşı sonunda adeta İtalya'nın kurtarıcısı ilan edilen Francesco II. Gonzaga adına altın sikkeler basılmış ve şiirler yazılmıştır. Bunlar içerisinde edebi değer taşımamakla birlikte tamamen konusu bakımından en dikkat çekici olanı, Mantova Markisi ile Osmanlı padişahı II. Bayezid'in dostluğunu konu alan Robilio Vitelliano'nun "*Libellus de amicitia Francisci Gonzagae et Belzeti (sic) imperatoris Turcarum*" adlı şiir kitabıdır (Kissling, 1969, s.48).

Osmanlı- Mantova dostluğunun asıl sebebi, Cem Sultan meselesidir. II. Bayezid, özellikle Anadolu'da kendisinden daha fazla taraftarı bulunan kardeşinin gözetiminde tutulması ve salıverilmemesi için papalara büyük miktarda paralar ödemiştir. Bununla da yetinmeyip İtalyan ve Türk ajanları aracılığıyla Cem Sultan'a suikastler tertiplemiştir; ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her halükarda, padişahın elinin altında farklı kaynaklardan oluşan, dağınık olması yanıltıcı olsa da birbiriyle karşılaştırmak suretiyle doğru bilgiye ulaşabileceği bir istihbarat sisteminin varlığı açıktır (Vatin, 2017, s.8).

Esaret yıllarında Cem Sultan'ı görmesi için II. Bayezid tarafından yollanan kişilerden biri, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa ya da bilinen diğer ismiyle Koca Mustafa Paşa'dır. Aynı zamanda padişahın Papa VIII. Innocent'e yazmış olduğu mektupları teslim etmekle de görevlendirilmiştir. 1491'de İtalya'dan dönüşünde Mantova Markisi elçileriyle irtibata geçen Mustafa Paşa, elçiler tarafından Osmanlı sarayında perde arkasında çok önemli rol oynayan etkili bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. Venedik kaynaklarında aşırı habis ve kaypak bir şahıs olarak anlatılırken diğer bazı kaynaklarda bunun aksine değerli bir devlet adamı olduğundan söz edilmektedir. Cem Sultan'ı öldürmek için yavaş tesir eden bir zehirle başını traş ettiği rivayet edilse de Mustafa Paşa'nın Cem'in ölümünden çok önce, 1490 senesinde İtalya'ya gitmiş olduğuna dikkat çekilmektedir (TDK İslam Ansiklopedisi, 2003, Koca Mustafa Paşa). Cem Sultan'ı zehirleyerek öldüren kişi, büyük olasılıkla Papa VI. Aleksander, diğer ismiyle Rodrigo Borgia'dır.

Rodrigo Borgia, papalığı sırasında adam kayırması, aşırı harcamalar yapması, din görevlerini satın alması, şehvetine düşkün olması gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Oğlu Cesare'ı 18 yaşında kardinal yapmış, kızı Lucrezia'yı Milano bölgesindeki güçlü Sforza ailesi ile iş birliği yapabilmek için 13 yaşındayken Giovanni Sforza ile evlendirmiştir (Wikipedia, 2020, House of Borgia). Borgia ailesi tarihin ilk kriminal ailesi olarak bilinir ve Rönesans döneminin belki de en ünlü zehircileridir. Ensest ilişki, zehirlenme ve adam öldürme üzerine türlü rivayetlere konu olan Borgia ailesiyle ilgili tarihsel kanıtlar çok azdır. Nadir bulunan ve az bilinen zehirleri, akla gelmeyecek yöntemler kullanarak kurbanlarına vermekle meşhurdurlar. Zehir olarak arsenik, striknin, kantaridin ve akonitin kullandıkları kaydedilmiştir (Karamanov vd., 2018, s.2; Eaton, 1923, s.13). Acımasızlığı ile tanınan ve geçirdiği sfiliz yüzünden gelişen skar sokularını gizlemek için hep siyah giyinen Cesare, babası ile birlikte politik hırslar yüzünden çok sayıda kardinal, psikopos ve asilzadeyi öldürmüştür. Ailenin *femme fatale*'i Lucrezia'nın, bu cinayetlere yardım ettiği rivayet edilir. Erken yaştaki ilk evliliğinin ardından iki evlilik daha yapan Lucrezia, hiçbir zaman sadık bir kadın olmamıştır. Fırtınalı hayat öyküsü mercek altına alındığında, 1503 yılında babasının ölümünden sonra, Francesco II. Gonzaga ile uzun süreli yasak bir ilişki yaşadığı görülmektedir. Lucrezia'nın son eşi Alfonso d'Este ile Francesco II. Gonzaga'nın eşi Isabella d'Este kardeşler. Francesco ise, Papa'dan Cem Sultan'ı isteyen Fransa Kralı VIII. Charles'ı yenerek Fransız istilasını durduran, aynı zamanda Osmanlı padişahı II. Bayezid ile sıkı dostluğu dikkat çekici olan Mantova Markisi'nden başkası değildir. Cem Sultan'ın hayatı, Victor Hugo'nun "Lucrece Borgia" adlı piyesine Zim-Zizim adıyla konu olmuştur (Ceran, 2014, s. 114).

Kissling'e göre, Cem Sultan'ın zehirlenerek öldüğünü inananların da tersini savunanların da iddiaları zayıftır. Zor şartlardaki yaşamı ya da hastalığı nedeniyle öldüğü düşünüldüğünde, örneğin sıtma gibi bir hastalıktan öldüyse neden daha erken evrede etrafındakilerce fark edilmemiş olduğu sorulabilir. Öte yandan zehirlendiğini düşünenlerin dayanağı Cem Sultan'ın Napoli'ye giderken şiddetli bir ishale tutulduğuna dair haberlerdir. Bu nedenle Papa'nın verdiği arsenik içeren bir zehirle öldürüldüğü inanılmaktadır. Borgia ailesinin "cantarella" olarak bilinen ve içeriğinde arsenik olduğu düşünülen şeker tadında toz halinde bir zehir kullanarak pek çok cinayeti işlediği, Cem Sultan'a verilen zehirin de bu olabileceği düşünülmektedir. Kissling'e göre zehirin alındıktan çok sonra böyle şiddetli bir etki göstermiş olması pek mümkün değildir (Kissling, 1969, s.57).

Cem Sultan'ın ölümüyle ilgili ortaya atılan sorular oldukça yerindedir. Roma'dan ayrılışı 1495 senesinin Ocak ayı sonunda olan Cem Sultan, Şubat ayı ortalarında rahatsızlanmış ve sonunda ölmüştür. Roma'dan ayrılmadan önce rivayet edildiği üzere gerek Mustafa Paşa'nın usturasıyla gerekse Papa'nın zehirli şekerleriyle zehirlenmiş olma ihtimali düşüktür. Cem Sultan

Fransa Kralı'nın Napoli'ye ilerleyişi sırasında ölmüştür. 15. yüzyılda ordularda savaş sırasında çıkan salgın hastalıklar nedeniyle ölümler oldukça fazladır. Öte yandan konuyu açıklığa kavuşturacak bir husus şudur ki VIII. Charles, Roma'ya girdikten sonra Cem Sultan'ı alıp bizzat Cesare Borgia'ya teslim etmiştir (Carretto, 2000, s.482). Napoli'ye varmadan bir hafta içerisinde hızla ilerleyen rahatsızlığı sonucu yüzünde ve gözündeki şişlikler, ata binemeyecek kadar kas güçsüzlüğü ile buna eşlik eden ishal meydana geldiği ve bu şekilde öldüğü kaydedilmektedir. Bununla birlikte ölmeden önce cenazesinin Osmanlı topraklarına götürülmesi ve geride kalacak ailesinin himaye edilmesini istemiş olması son ana kadar şuurunun kaybolmadığını göstermektedir.

Arsenik zehirlenmesi, ani geliştiği takdirde şiddetli ishal, kusma, karın ağrısı ile dolaşım bozukluğuna ve ölüme neden olabilir. Ancak uzun süreli, yani kronik zehirlenmelerde kansızlık nedeniyle güçten düşme ile şuur bozuklukları ve sinir sistemi bulgularıdır. Ayrıca tipik olarak tırnaklarda zehirlenme çizgileri oluşur. Cem Sultan'ın ölüm hikayesi, kronik bir zehirlenmeye işaret etmektedir. Cilt üzerinden ya da ağızdan alınabilecek bazı zehirlerle bu mümkün olabilir. Başlangıçta kusma ve ishal, sonrasında tipik olarak yüzde hissizlik ve şişliklerle seyreden, aşırı terleme, titreme, nöbet gibi sıtma benzeri bulgular gösteren Cem Sultan, klinik tablosuna bakılırsa ve dönemin meşhur zehirleri irdelenecek olursa kurtboğan otu, yani akonitin ile zehirlenmiştir. Zehir ustası Borgialar'ın da favorilerinden biri olan akonitin, düşük dozlarda ya da cilde teması ile dahi paresteziye neden olabilir (Karamanou vd., 2018, s.2; Wikipedia, 2020, Aconitine). Özellikle yüz bölgesinde ve ağız çevresinde duyuşsal nöropati nedeniyle hissizliğe neden olan bu zehrin etkisi, daha sonra kol ve bacaklarda hissizlik ve güçsüzlük şeklinde ilerleme gösterir. Zehirlenen kişide ishale ve yüz bulgularına neden olması, zaman içerisinde bilinç bulanıklığı yapmadan etkinin kol ve bacaklarda güçsüzlük ve hisssizlik olarak ortaya çıkması da Cem Sultan'ın bulgularını açıklamaktadır. Cem Sultan'ın sıtmadan öldüğü rivayetleri de göz önüne alınacak olursa sıtmayı taklit eden bulgular da arsenikten çok olası zehrin akonitin olduğunu düşündürmektedir. Akonitin ilerleyici toksik etkilerini sinirler, kaslar ve miyokarddaki voltaj duyarlı sodyum kanalları üzerinden yapmaktadır. Akonitin zehirlenmesinde en önemli ölüm nedeni kardiyotoksik etki sonucu ventriküler aritmi ve asistolidir (Wikipedia, 2020, Aconitine).

II. Bayezid'in Ölümü (1512)

“Yürü, var ey Bayezid, sen süre gör devranın/ Saltanat baki kalır derlerse bu yalandır.”

II. Bayezid, Osmanlı tarihinde yenicilerin baskısıyla oğlu tarafından tahttan indirilen tek padişaktır. Bu olaydan kısa süre sonra da yaşamının geri kalan bölümünü geçirmek için doğduğu Dimeteoka'ya giderken vefat etmiştir.

Gençliğinde eğlenceli bir hayat süren Bayezid, yaşlılığında ibadeti ve yalnızlığı seçmiştir. İlerlemiş yaşı nedeniyle idareyi vezirlere ve oğullarına bırakmıştır. Henüz kendisi padişah iken oğulları arasında süren taht kavgaları Osmanlı tarihine “şehzadeler meselesi” olarak konu olmuştur. Özellikle oğlu Selim’e karşı savaşması ve Şehzade Ahmet’i tahta geçirmek istemesi, tarihte tekerrür eden bir baba-oğul çatışması gibidir. Babası Fatih Sultan Mehmed’in de II. Bayezid’den ziyade Cem Sultan’ı tahtın varisi olarak gördüğü bilinmektedir. Yeniçerilerin desteği ile tahta çıkmış olan II. Bayezid, uzun süren bir saltanatın ardından yine oğlu Yavuz Sultan Selim’i destekleyen yeniçerilerin baskısı ile tahttan çekilmiştir (Önal, 2019, s.1).

II. Bayezid’in tahtı bırakışı ve İstanbul’dan ayrılışı sırasında büyük bir üzüntü, hatta hasta bir görüntü içerisinde olduğu söylenir. 20 Mayıs 1512’de doğduğu yer olan Dimetoka’ya doğru yola çıkmış, Çorlu’da hastalanmış, 10 Haziran’da Abalar Köyü’nde vefat etmiştir. Buna göre II. Bayezid’in rahatsızlanması ile ölümü arasında en az bir hafta geçmiştir. II. Bayezid’in zehirlenerek öldüğüne dair tespit edilen kaynaklardan ilki Cenabi’ye aittir. Cenabi, Bayezid’in yolculuğu esnasında öğle namazı için durduğunu ve abdest suyuna konulan bir zehirden ötürü sakalları döküldüğü için zehirlendiğini anladığını ifade etmektedir. Evliya Çelebi de, II. Bayezid’in “Ah Cem Şah” diye ruhunu teslim ettiğini, bazılarının göre zehirlenerek ölürken de “Selim ömrün az olup gazan çok olsun” diyerek beddua ettiğini aktarmaktadır. Gerek Batı gerekse Osmanlı kaynaklarında Bayezid’in oğlunun emri üzerine zehirlenerek öldüğünü teyid eden ifadeler bulunmaktadır. Henüz babası ölmediği için I.Selim’in padişahlığının tanınmadığı, II. Bayezid’in yola yüklü bir hazine ile çıktığı, I.Selim’in kardeşiyle savaşmak üzere İstanbul’dan ayrıldığı sırada babasının geri dönebileceği ihtimalini değerlendirdiği gibi çeşitli nedenler üzerinde durulmuştur. Yavuz Sultan Selim’in bu işi Dimetoka yolculuğunda II. Bayezid’in maiyetinde bulunan bir hekim aracılığıyla yaptırdığı düşünülmektedir. Bu dönemde başhekimlik vazifesine sahip olan Mehmed bin Kemaleddin, diğer adıyla Ahi Çelebi bu yolculukta II. Bayezid’in yanında görevlendirilmiş, ancak vefat olayından sonra başhekimlikten alınmıştır. Bu durum hakkında bir takım söylentilere neden olmuşsa da Ahi Çelebi, 1515’te tekrar başhekimliğe getirilmiş, 1520’ye kadar hekimlik görevini sürdürmüştür (Önal, 2019, s.17; Önal, 2019, s.26; Tekindağ, 1970, s.10).

Farklı kaynaklara göre II. Bayezid’e zehiri veren, Yahudi bir hekimdir ve adı Ustrabin ya da Hamon olarak kaydedilmiştir. Ustrabin, Yavuz’un vaadleri ve emriyle Bayezid’i Çorlu yakınlarında zehirlemiş; fakat kendi de Yavuz tarafından idam ettirilmiştir. Ancak o dönemki saray hekimleri arasında bu isimde bir hekim bulunmamaktadır (Önal, 2019, s.25). Öte yandan Hamon’un, II.Bayezid’in özel hekimlerinden olan Josef Hamon olduğu bilinmektedir. Josef Hamon, hem Bayezid’in hem de Yavuz’un özel hekimliğini yapmış; kendi gibi doktor olan oğlu MoşeHamon da bu görevi

Kanuni Sultan Süleyman zamanında devam ettirmiştir. Dolayısıyla Hamon'un görevden alınması ya da idam ettirilmiş olması da söz konusu değildir (Güleryüz, 2017, s.801).

Bayezid'in maiyetinde Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkanlardan biri olan Giovan Antonio Menavino'nun kaydettiğine göre ise II. Bayezid'i öldüren Usta Rabi adında bir hekim olup ona "elmas tozu" gibi bir zehir vermiştir (Önal, 2019, s.23). II. Bayezid'in ölümüne dair bir başka kaynak, Bizans Kısa Kronikleri'dir. Burada geçen bir ifadeye göre Yavuz, babasını "koneion" adı verilen bir zehirle öldürtmüştür (Önal, 2019, s.15). Diğer Osmanlı kaynaklarında sakallarının dökülmesi yanı sıra Bayezid'in ölmeden önce dudaklarında uçuklar oluştuğu, bir yanma hissi olduğu, şiddetli baş ağrısı ve muhtemel şuur bozukluğu emareleri gösterdiği ifade edilmektedir (Tekindağ, 1970, s.13). Zehirlenme iddiasını reddeden Şehsuvaroğlu'na göre ise gençliğinde alkole ve bilhassa afyon şurubuna müptela olan ve hayli yaşlanan II. Bayezid, "kalp zaafı" neticesinde ölmüştür. Ayrıca II. Bayezid'in tıpkı babası Fatih Sultan Mehmed gibi gut (damla) hastalığı olduğu ve tahammülü zor eklem ağrıları çektiği de kaydedilmektedir (Şehsuvaroğlu, 1960, s.393).

Koneion ya da koniin, baldıran otu zehiri olup aynı zamanda Sokrates'i de öldüren zehir olarak bilinmektedir. Güçlü ve hızlı toksik etkisi nedeniyle kısa süre içerisinde sinir kas kavşağı disfonksiyonuna yaparak solunum kaslarını etkiler ve ölüm genellikle solunumun durması nedeniyle gerçekleşir (Wikipedia, 2020, Coniine). Tipik zehirlenme bulguları arasında denge ve kas koordinasyon kaybı ile tükürük bezlerinde salgı artışı, baş ağrısı, motor paralizi ve solunum güçlüğüdür. Bu bulgular, bugüne kadar Bayezid'in ölümüyle ilgili kaydedilmiş bulgularla pek örtüşmemektedir. Bununla birlikte kaynaklarda bahsi geçen diğer zehir "elmas tozu" da, Rönesans döneminde kullanıldığı bilinen bir zehir olup uzun sürede etki göstermesine rağmen ön planda gastrointestinal sistem bulguları ve sepsise bağlı ölümlere neden olduğu düşünülmektedir (Freitas, 2003, s.1).

Günümüzde elmas tozunun toksisitesi ile ilgili yeterli düzeyde kanıt bulunmamakla birlikte tarihi kaynaklar toz haline getirilmiş elmasın cinayet aracı olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Örneğin Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick'in bu şekilde öldürüldüğü düşünülmektedir. Rönesans dönemi zehircilerinden biri olan Catherine de Medici'nin de kendisine karşı gelenleri arsenik katılmış elmas tozuyla öldürdüğü kaydedilmiştir. Elmas tozu alındıktan aylar sonra bile etkisini gösterebilir (Freitas, 2003, s.2). Mide ve bağırsak yırtılmaları, peritonit ve hatta sepsise yol açarak ölüme neden olabilir. Bu etkiler, Bayezid'in ölümünü açıklamamaktadır. Öte yandan "arsenik", II. Bayezid'i öldüren olası zehir gibi görünmektedir.

Arsenik zehirlenmesinde, koniin ve elmas tozundan farklı olarak, genellikle ölüm dolaşım bozukluğu ve "kalp zaafı" neticesinde gerçekleşir. İlk

bulguları arasında ağız ve boğazda yanma hissi ve şiddetli karın ağrıları olmakla birlikte kronik zehirlenmelerde güçten düşme, sinir sistemi ve şuur bozuklukları tipiktir (Wikipedia, 2020, Arsenic poisoning). II. Bayezid'in ölmeden önce dudaklarında uçuklar oluşmuş olması da arsenik zehirlenmesi ile örtüşmektedir. Literatürde uzun süreli ya da fark edilmeyen arsenik zehirlenmelerine, ayrıca arsenik tedavisine bağlı olarak da herpes enfeksiyonları (uçuk) gözlenen olgular mevcuttur (Cardenas vd., 2015, s.590). Son olarak Cenabi'nin kaydettiği "Bayezid'in sakallarının dökülmesi" bulgusu da arsenik zehirlenmelerinde görülebilecek bir bulgudur (Yu vd., 2018, s.245). Arsenik saç (kıl) ve tırnakta depolanabilen bir zehir olup kıl dökülmesi ile uzun süreli zehirlenmelerde tırnaklarda tipik çizgiler oluşmasına neden olmaktadır (Yu vd., 2018, s.24; Daniel vd., 2004, s.260).

SONUÇ

Eldeki kaynaklar, Fatih Sultan Mehmed ve oğullarının ölümlerinde zehirlenme olasılığını ve bulgularını ortaya koymaktadır. Buna göre Şehzade Mustafa'nın belladonna (güzel avrat otu) veya benzer bir bitki olan mandragora (adam otu) ile zehirlendiği düşünülmüştür. Karın ağrısı, halsizlik, bağırsak tıkanıklığı ve akciğer kanaması ile ölen Fatih Sultan Mehmed'in opium (afyon) zehirlenmesi geçirdiği; Cem Sultan'ın ise akonitin (kurtboğan otu) ile zehirlendiği kanaatine varılmıştır. Son olarak hem yerel hem Batılı kaynaklarda zehirlenme hususu açıkça vurgulanan II. Bayezid'in ölmeden önceki bulguları da arsenik zehirlenmesini düşündürmektedir.

Kaynaklar

- Aconitine. 2020, Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Aconitine> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Arsenic poisoning. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Arsenic_poisoning (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Aşık Paşazade. Osmanlıların Tarihi, Tevarih-i Al-i Osman. (Y Saraç, K Yavuz, çev). İstanbul: Koç Kültür Sanat; 2003.
- Atropa belladonna. 2020, Bitki Veritabanı. <http://www.agacler.org/agac.asp?id=515> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Atropa belladonna. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Atropa_belladonna (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Babinger F. Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, (D Körpe, çev). 5. baskı. İstanbul: Oğlak Yayıncılık; 2003.
- Baykal BS. Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerinde Bir Deneme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 1956; 14: 69-82.
- Belladonna. 2019, MedlinePlus, US National Institutes of Health. <https://medlineplus.gov/druginfo/natural/531.html> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Cardenas A, Smit E, Houseman EA, et al. Arsenic Exposure and Prevalence of the Varicella Zoster Virus in the United States: NHANES (2003–2004 and 2009–2010). Environmental Health perspectives. 2015; 123: 590-6.

- Carretto EG. Cem Sultan'ın Roma Şehrindeki Günleri. (M Şakiroğlu, çev). Erdem. 2000; 12: 451-82.
- Ceran İ. İlk Osmanlı Fransız İlişkileri, Haçlılar İle Mücadeleler Ve Cem Sultan Olayı. Turkish Studies. 2014; 9: 97-117.
- Cilliers L, Retief FP. Poisons, Poisoning and the Drug Trade in Ancient Rome. Akroterion. 2000; 45: 88-100. <https://doi.org/10.7445/45-0-166>
- Coniine. 2020, Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Coniine> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Daniel CR, Piraccini BM, Tosti, A. The Nail and Hair in Forensic Science. Journal of the American Academy of Dermatology. 2004; 50: 258-61.
- Dijkema FT. The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, Leiden: Brill; 1977, S:46.
- Eaton H. Famous Poison Trials. Glasgow: William Collins sons and Co. Ltd; 1923.
- Freitas RA. Mechanical Damage from Ingested Diamond. Nanomedicine, Volume IIA: Biocompatibility. Georgetown: Landes Bioscience, 2003. <http://www.nanomedicine.com/NMIIA/15.1.1.htm> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Genç V. Kanuni Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete. Belleten 2016;80 :40-58.
- Güleryüz NA. Topkapı Sarayında Üç Kuşak Saray Hekimi: Hamon Ailesi. Osmanlı İstanbulu IV (FM Emecen, A Akyıldız, ES Gürkan, ed). İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Gülşah Hatun. 2017, Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Gülşah_Hatun (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Harrison TP. The Literary Background of Renaissance Poisons. Studies in English. 1948; 27: 35-67.
- House of Borgia. 2020, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/House_of_Borgia (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- İnce Y. Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Oto Sansür Ve Çarpıtma: Beş Olay Bir Sonuç. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2019; 17: 341-368. DOI: 10.18026/cbayarsos.531063
- Kafadar C. Cem Sultan, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. 1.baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık; 1999.
- Karamanou M, Androutsos G, Hayes AW, Tsatsakis A. Toxicology in the Borgias Period: The Mystery of Cantarella Poison. Toxicology Research and Application. 2018; 2:1-3
- Kissling HJ. Sultan Bâyezîd II ve Françesko II Gonzaga. Türkiyat Mecmuası 1969; 15: 47-73.
- Koca Mustafa Paşa. 2003, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/koca-mustafa-pasa> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Lari Camii, 2017. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/lari-camii> (Erişim Tarihi: 13.03.2020)
- Mahmut Paşa. 2003, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-pasa> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Mandragora Autumnalis. 2020, Bitki Veritabanı. <http://www.agacilar.org/agac.asp?id=840> (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Mat A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Afyonun Tarihi. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. 2010; 11: 285-90.

- Morrow RL, Bassett K, Maclure M, Dormuth CR. Outcomes Associated with Hospital Admissions for Accidental Opioid Overdose in British Columbia: A Retrospective Cohort Study. *BMJ open*. 2019; 9(5):e025567. DOI: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-025567>.
- Önal A. II. Bâyezid'in Ölümü Meselesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 2019; 41: 1-36.
- Özkan A. Bir Zamanlar Osmanlı 1299-1520. 1.baskı. İstanbul: Boyut Kitapları; 2012.
- Sakaoğlu N. Bu Mülkün Sultanları. 3.baskı. İstanbul: Alfa Yayınları; 2017.
- Sakaoğlu N. Bu Mülkün Kadın Sultanları. 3.baskı. İstanbul: Oğlak Yayıncılık; 2008.
- Schultes RE, Smith EW. Hallucinogenic plants. New York : Golden Press; 1976.
- Sitti Mükrim Hatun. 2020, Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sitti_Mükrim_Hatun (Erişim tarihi: 15.04.2020)
- Şehsuvaroğlu BN. Osmanlı Padişahlarının Âkıbetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından İnceleme. V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1960.
- Tabib İbn-i Şerif. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı, Yedigâr İbn-i Şerif. (O Sakin, çev). 1. Baskı. İstanbul: Yerküre Yayınları, 2003.
- Tekindağ M. Ölümü Meselesi. *Tarih Dergisi*. 1966;16: 95-108.
- Tekindağ M. 2. Bayezid'in Ölümü Meselesi. *Tarih Dergisi*. 1970; 24:1-16.
- Uzunçarşılı İH. Osmanlı Tarihi II. Cilt. 10. baskı. Ankara: TTK Yayınları; 2012.
- Vatin N. II Bayezid'in Diplomasi Araçları (Ş Tekeli, çev). Harp ve Sulh, Avrupa ve Osmanlılar (D Couto, ed.). 2.baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yu V, Juhász M, Chiang A, et al. Alopecia and Associated Toxic Agents: A Systematic Review. *Skin appendage disorders*. 2018; 4: 245-60.

Zeynep TIRMIKÇIOĞLU
Baba, Oğul ve Zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa, Cem Sultan ve II. Bayezid'in
Ölümlerinin Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi